

TALLÓZÁS

Kortársunk, a fiatal Marx

(Gazeta literară, 1968. 25—29.)

Alexandru Ivasiuc cikksorozata nem recenzió Karl Marx most románul is megjelent fiatalkori írásaihoz, hanem nyugodtan mondhatjuk: nemzedéki vallomás. Érdekes teszi már az is, hogy a fiatal román prózaíró-nemzedék egyik jelentős tagja mondja ki, és nemcsak egyéni véleményként, hanem egész nemzedéke nevében, hogy ösztönözni akar Marx olvasására és meditációra, megpróbálja lelfriessíteni ismereteinket Marx gondolkodásáról, s eleven, alkotó, azaz ellentmondó és elkötelezett eszmecserére hív mindannyiunkat.

A cikkíró vonzódásának közvetlen oka szubjektív és korából eredő. A fiatal Marx írásait nem filozófiatörténeti stúdium tárgyának tekinti, nem „önmagukban való”, hanem „nekünk való” igazságok gyűjteményének, s különösen megragadja őt azokban az egész addigi világ ellen rohamra induló, bevett és fennren hirdetett igazságokat lázadó szenvedéllyel újraértelmező egyénisége. Ezen a közvetlen indítékon túl azonban Ivasiuc a gondolkodó Marx felé fordul. Kiinduló pontja az „elidegenedési elmélet”, amely Marxnál már ekkor a kapitalista viszonyokból levont s az egész kizsákmányoláson alapuló rendet megmagyarázó közgazdasági fogalomvá vált, de amely, lényegét tekintve, az egyre elvontabbá váló emberi viszonyok között is biztos eligazítóvá válik. Marxot idézve, Ivasiuc az ember lényegének tartja a teljességet (nemcsak az érzetek, érzések, intellektus, hanem a történelmileg konkrét társadalomhoz kötöttség összességét) s létezése reális bizonyítékának *teremtő erejét*, lévén ő a világnak nem csupán része, hanem ugyanakkor *alkotója* is.

A cikkekből nem egyszerű elméleti fej-

tegetéseket kapunk a marxi gondolkodás különböző vonatkozásairól; azok minden alkalommal mai valóságunk s arra reagáló irodalmi életünk konkrét problémáihoz kapcsolódnak. Az ember teremtő szenvedélyének mint egyénisége lényegének hangsúlyozását épp az elmúlt évtizedek irodalmi gyakorlatával szemben tartja fontosnak hangsúlyozni. Ezt a gyakorlatot „vulgárszociologizmus” helyett „előregyártott klisé-irodalomnak” (conceptualism spiritual) kívánja nevezni, jelczve ezzel annak kánonizált normatív esztétikai felfogását éppen úgy, mint száraz deklaratív modorát, s különösen egy abszolutizált determinista felfogást marxistának kijátszó filozófiáját. Az egy évtized előtti irodalom elméletéből és gyakorlatából ezért hiányzott éppen az élet, s az akkori gyakorlattal szemben éppen ezért kell hangsúlyozni a marxi igényt a teljes emberre s alkotó képességeinek felszabadítására.

„Úgy vélem — írja Ivasiuc, cikksorozata utolsó részében —, hogy az én nemzedékemhez tartozó írók alkotásainak legmaradandóbb része az, amely az absztrakciók és a sémák elleni harc zászlaja alatt sorakozik fel... A mi nemzedékünk... ellenhatásként jelentkezett az egyediségtől megfosztott általánosra, és kísérletet tesz arra, hogy az árnyalat, a differenciáltság dicséretét szólaltassa meg... Éppen ezért Karl Marx fiatalkori írásainak emberfogalma és humanizmusa, figyelmeztetés arra, hogy ama végtelen erők, amelyek között élünk, magának az alkotó embernek a teremtményei, s hogy ennek az embernek lényege önmaga külső újratemtése... indítékul szolgálhattott e cikkek megírására”; — s tegyük hozzá: arra is, hogy ez a fiatal nemzedék hitet tehessen az alkotó marxizmus melletti elkötelezettségéről.

Az a gazdasági viszonyokban gyökeröző elidegenedés, amely ma a nyugati kultúra annyit emlegetett problémája és dilemmája, csak az emberi alkotóerő felszabadítását biztosító szocializmusban szűnik meg. Csak ez a társadalom biztosíthatja az alkotó egyén számára a felszabadulást az elszigeteltségből, oldhatja fel az elaprózódás, az eljelentéktelenedés nyomasztó érzése alól. S az irodalomnak, amely adott körülmények között maga is e nyomasztó érzés alatt születik, az alkotó egyéniség felszabadulása nemcsak témákat, hanem nagyszerű lehetőségeket is kínál az emberiséget foglalkoztató alapvető kérdések tisztázására.

Sematizmus szürkében és rózsaszínben

(*Lupta de clasă*, 1968. 7.)

Hazai filmművészetünk megújulásáért széles körű vita bontakozott ki. E tekintetben Ecaterina Oproiu figyelemre méltó szempontokat fejt ki cikkében. Hangsúlyozza, hogy erőteljes közvéleményt kell kialakítani a hamis művészi felfogások, mindenfajta sematizmus ellen. Az évek során — írja a szerző — a sematizmus nagyon sokat ártott a román filmnek. Kezdetben a szürkeség és a szomorúság köntösét öltötte magára. Vattás kabátot viselő, érdehangú nőket láttunk a mozivásznon, akik vezércikkekből vett szövegeket pufogtattak. Láttuk továbbá, hogy az új munkamódszerek bevezetése eltorzítja a lelkiéletet, megfosztotta minden laikus érzelemtől. Ebben az időszakban jelent meg az a tréfáskedvű, szeleburdi legény, aki adott pillanatban kész volt a tűzbe is ugrani újítása megmentéséért. Ez a tipológia teremtette meg azokat a szép szerelmespárokat, akik a fák között incselkednek, epekedve nézik egymást, s az utolsó jelenetben kéz a kézben szemlélik a napfényes égboltot, mintegy bátorító szimbólumaként az emberi faj megújulásának.

A szürkeség e hosszú szakasza után jelent meg a rózsaszínű sematizmus. Filmgyártásunk a tömeggyártmányok, a kereskedelmi prospektusok, a divatlapok, a kispolgári konformizmus hatása alá került. Kedves lányok kezdtek megjelenni, akik dekoratív garzonlakásban bájolgotak. Időnként még egy kis dráma is akadt — egy pohár borvízben. A boldog kifejelet természetesen nem maradt el. Filmjeink gyorsan átvették a fogyasztói társadalom sablonjait, pikantériáit, music-hallos bájleneteit, a belsőlépcsős lakosztályokat, olyan fotogén autókat, melyek nálunk a kereskedelemben sohasem voltak kaphatók. Már-már az volt az érzésünk, hogy saját túrakocsi nélkül nem lehet valaki filmjeink hőse. Természetesen nem emelhető kifogás a bárók, a luxusautók, a belső lépcsőféléjárók ellen. Ami ellenérzést vált ki, az a hiteles konfliktusok hiánya, a sziruposág, az összeütközések tartalmatlansága.

A szerző rámutat a továbbiakra, hogy a kritikának és filmseseinknek éveken át téves nézeteik voltak a közönségről. Ki a közönség? Egyesek így vélekedtek: „A közönség én vagyok!” A filmkritikus és a filmes összecserélte magát a közön-

séggel, és kijelentette: „A közönség akarja...”, „A közönség nem akarja...” Más felfogással is találkozhattunk: „Ki a közönség? Mindenki, aki rajtam és néhány barátomon kívül áll.” Ez a koncepció a közönséget lenézte. A filmgyártásnak azonban számolnia kell a közönséggel: a film az ő művészete. Egy költő közönség nélkül szomorú valóság, de nem elképzelhetetlen. Egy filmes viszont közönség nélkül katasztrófa vagy utópia. Akár tetszik, akár nem: a filmesnek együtt kell léteznie a közönséggel.

Ez hogyan valósítható meg? A közönség szolgálatával. Ennek fő formája: az ízlésalakítás, a közönség nevelése, bekapcsolása mindabba, ami ma érdekes a világon történik. Sajnos, eddig nálunk az ízléskutatás egyetlen formája: a kasszasiker. Kétségtelenül ez is fontos, a jövődelmezőség elvéről nem mondhatunk le. A kasszasikernek azonban egybe kell esnie a művészi sikerrel. A művészetben nem engedhető meg pénzügyi rentabilitás a szellemi jólételemzőségi szféráján kívül.

Korunk reményei

(*Contemporanul*, 1968. 30.)

Ezen a címen közli a lap Max Born Nobel-díjas német fizikus nemsokára román fordításban is megjelenő előadás-sorozatának egyik darabját — talán a legszebbet —, amelyet a kiváló fizikus és ember a délnémet rádiótársaság kérésére írt pár évvel ezelőtt. Korunk egyik vezető magfizikusa — kinek Einsteinnal, Heisenberggel és Dirackal együtt orosz-lánrésze volt a modern atom- és magfizika elméleti alapjainak lerakásában — értekezését a következő szavakkal kezdi: „A remény olyan kifejezés, mely nemigen fordul elő a fizikai irodalomban. Valamely dolgozat rendszerint egy-egy kísérlet vagy elmélet terének bemutatásával kezdődik, s e terv mindig bizonyos feltevéseken alapul. De reményről nemigen van benne szó. Ezért számomra kissé szokatlan dolog a reményről beszélni, s nem kis idegenkedést kellett leküzdenem magamban, míg hozzáfogtam az íráshoz. De aztán — hosszú elmélkedések nyomán — rájöttem, hogy mégis valami közöm van a reményhez.”

Az emberiség közös reményéről van szó, az élet, a földi élet fennmaradásának reményéről. A továbbiak során a neves fizikus elemzi tudományos pálya-

futásának néhány „reményteljes“ fázisát, egy-egy várt eredmény elmaradásával együttjáró csalódását, és megállapítja: „Egy világ, amelyben csalódások vannak, bizonyára reményeket is rejt magában.“ Fritz Habert, az ugyancsak Nobel-díjas német vegyész ídezi, aki felfedezéseivel kétszer is kihúzta a sárból a Kaiser katonáit — a háborút mégis a poroszok vesztették el. Elemzi a fizikusok szerepét Angliában és másutt, megállapítva, hogy szerepük a háború terén ott sem volt erkölcsösebb, vagy ha úgy tetszik, erkölcstelenebb, mint Németországban.

A második világháború és lényegében Hiroshima után következett be a nagy csalódás. „Csak jóval később, Hiroshima után — írja — kezdett bennem kialakulni a felelősségtudat. Máskülönben a tudományos kutató felelőssége már korábban rányomta volna bélyegét didaktikai tevékenységemre, és lehet, hogy nem lett volna oly sok tanítványom oly készséges az atombomba előkészítésében való közreműködésre.“ Azután felteszi a kérdést, vajon remélhetjük-e, hogy az emberiség többsége felismeri az atomveszélyt, és ez a felismerés megmentésükre szolgál-e majd? Véleményem szerint ez az egyetlen kiút, és ez az út még nyitva áll. Az emberiség oly sok háborút viselt már, hogy fizikusi szemmel nézve, rá kellene jönnie: a háborús megoldások kísérlete csalódást okozott minden alkalommal. Forduljunk tehát a reményhez — írja Max Born —, korunk egyetlen reménységéhez, ahhoz „hogy minden ember, minden polgár, a Föld bármely sarkán is él, minden igyekezetét és tudását beveti e küzdelembe — a békéért.“ Ez lenne a tudomány embereinek is a legmagasabb reménye.

A metaforáról — a legújabb román líra tükrében

(*Viața românească*, 1968. 4. 5.)

Nemrégiben magyarul is megjelentek egy gyűjteményes kötetbe (*Építő Amfion*) foglalva azoknak a fiatal román költőknek a versei, akiknek műve érdekes stilisztikai vizsgálódásra szolgáltatott alkalmat. Dumitru Bălăeț elemző tanulmánya (*Aspecte ale metaforei în tinăra poeziei române*) a metafora eszmevilágot és valóságképet tükröző jellegéből kiindulva vizsgálja az újabb román költőnemzedék sajátos vonásait.

Tudor Vianu egyik megállapítása sze-

rint „a metafora az emberi lélek megismerésének egyik legfinomabb eszköze“, s ennek az eszköznek valóban sok arcú-lata jelenik meg a fiatalok költészetében: Ion Alexandru látszólagos egyszerűségben mítoszi mélységeket kifejező költészete, Marin Sorescu köznapi kifejezéseket, motívumokat új elektromos töltéssel telítő képei, Ion Gheorghie gigantikusra felnagyító, Gh. Pituț miniatürizáló metaforái külön-külön érdekes elemzésekre nyújtanak lehetőséget. A fiatal költők képi újításait a szerző az avantgarde-mozgalom felé is tekintve vizsgálja.

A stilisztikai tankönyvek szokványos csoportosításaitól eltérően, a metaforát nem formális, hanem lényegi jegyeinél megragadva Lucian Blaga már beszélt *plaszticizáló* és *reveláló* (a gondolat érzékletesebbé tételét, illetve a mögötte kitárulkozó mélységeket megnyitó) metaforáról. Most, megállapítva, hogy a metafora fejlődésének történelmi tendenciája a mű minél nagyobb hatósugarú átfogása: a *globalizálódás*, a tanulmány írója további megkülönböztetéseket tart szükségesnek, s az egyes metafora-csoportokat (intellektuális, hangulati, jelképi, lidércnyomásos) konkrét példaanyagon mutatja be. S ha a modern költészetet sokszor, egyes esetekben nem éppen alaptalanul, a költői nyelvteremtés kalandjának is tekintik, a tanulmány alapvetésül szolgáló költői termés az aggályoskodók megnyugtatására szolgálhat, azzal, hogy — a szerző szerint — a metafora szárnnyobontását gátló akadályok eltávolítása után új, strukturális egyensúly és mértéktartás jegyeit figyelhetjük meg.

A halál mint a filozófia tárgya

(*Viața românească*, 1968. 5.)

„Egy író nekrológót írt egyszer egy művésztől, s abban főként azt hozta fel dicséretére, hogy hatvanéves életpályája során mindenre gondolt, csak a halálra nem. Sohasem borzadt meg a halál gondolatától: íme a lélek erejének bizonyítéka! Nem tudtam soha rájönni, vajon ebben a dicséretben nem rejtőzik-e egy kis ironia, s a szerző őszintén meg van-e győződve róla, hogy a lelki erő feltételezi a halál gondolatának hiányát. Lehetséges, ama kifejezés mögött, hogy „halhatatlannak gondolta magát“ ... némi ironia és valami fölényes lenézés is húzódott meg.“

Ezzel az anekdotába illő bevezetéssel tér rá George Bălan a halál mint filozófiai kérdés taglására. Camus ismert tételét idézi: „Egyetlen komoly filozófiai probléma van: az öngyilkosság. Ha megállapítottuk azt, hogy az élet megéri, hogy végigéljük, akkor a filozófia alapvető kérdésére válaszoltunk. A többi kérdés, hogy a világ háromdimenziós-e, s a szellemnek kilenc vagy tizenkét kategóriája van-e, ezután következik.“ George Bălan azonban nem a mai egzisztencialista filozófia vonalán halad tovább, hanem Senecát fogadja el vezetőnek, akit „őkori egzisztencialistának“ nevez.

A halál gondolata — folytatja Bălan —, Senecával vonul be a filozófiába, aki önvizsgálódásai során kiűzte lelkéből a halálfélelmet, és a szellem legyőzhetetlenségének hitében talált megnyugvást. Ide azonban a bölcsek közül is csak a legbölcsebbek jutottak el. Bălan felidézi a Senecát megelőző filozófusok magatartását a halállal szemben. A materialista Anaxagorasz elmenekült, amikor perbe fogták, és hagyta, hogy távollétében ítélkezzenek felette. A szofista Protagorasz ugyanezt tette. A nagy Arisztotelész, az ókor Hegelje, szintén kitért végzete elől, hogy egy év múlva valami egészen prózai betegségben haljon meg, és ne a dicsó halál végezzen vele.

Az ókor egyetlen gondolkozója, Szókratész tölti el csodálattal Senecát. „Amikor az athéniek halálra ítélték Szókratészt — írja Bălan —, visszautasította a menekülés gondolatát, átvette a hőnér kezéből a mérgepoharat, és tiltakozás nélkül távozott az élők sorából. Amikor pedig Néró, mint minden zsarnok, az ellene szőtt összeesküvés gondolatától megszállottan, Senecában is összeesküvőt gyanított, és parancsot adott neki, hogy legyen öngyilkos, a filozófus készséggel engedelmeskedett, lehet, azért, mert, így megírhatta filozófiája utolsó és legmeggyőzőbb lapját.“

George Bălan nem mond véleményt a halál helyéről a filozófia rendszerében, hanem Hegelt idézi, aki szerint Szókratész volt az igazi filozófus, mert ahelyett, hogy elméletet írt volna, megélte a maga filozófiáját.

A strukturalizmus román előfutára

(Revista de istorie și teorie literară
1968. 2.)

Mihail Dragomirescu neve és műve körül a román esztétikai irodalomban szélsőséges és egymásnak ellentmondó vélemények hangzottak el. Maiore scu

egykori tanítványának esztétikai rendszerezését (*Știința literaturii — La science de la littérature*, Paris, 1929.) a kortársak egy része elismeréssel fogadta, munkásságát olyan tekintélyek méltányolták, mint Benedetto Croce vagy Paul van Tieghem, de nem hiányzott az éles bíráló, sőt a gúnyolódás sem, amely mindenekelőtt az irodalmi alkotás esztétikai elemzésére felállított sémainak dogmatikus merevségét vette célba. Halála (1942) után sokáig hallgatás vette körül, s ezt csak a legutóbbi években törte meg néhány elemző tanulmányíró (Dumitru Măcuș, Vladimir Streinu, Z. Ornea), akik végre alapos vizsgálat alá vették a történeti módszer legelszántabb ellenfelének esztétikai örökségét, kihangsúlyozva szemléletének a modern irodalomszemlélettel rokon, egyes megállapításaiban a strukturalizmus felé mutató vonásait. Ezt a célt tűzte ki most maga elé Marin Bucur is (*Semnificația antiistorismului lui Mihail Dragomirescu*).

Dragomirescu esztétikai rendszere kora divatos és elismert felfogásainak kimondott ellenlábasként született meg. Szemben állott a pozitívizmussal, amely a művet az alkotó, a kor, a társadalmi és egyéni tényezők eredőjeként vizsgálta, szemben állott a Wundt nyomán kibontakozó lélektani irányzattal, az impresszionista kritika önkényes szubjektívizmusával egyaránt. Rendszere megalkotásánál kizárt minden, a művön kívüli tényezőt, éles határt vont az alkotó emberi egyénisége és művészi személyisége közé, hogy annál extenzívebb vizsgálat alá vehesse az utóbbi teremtményét, a művet. Azt vallotta, hogy az alkotás vizsgálatánál egyedül a művészi személyiségre ható és így művészi funkcióval bíró tényezőket lehet figyelembe venni, s egyedül e tényezők összhatásából állapítható meg, hogy zenialis alkotással vagy csak tehetséges, esetleg csupán ügyességre valló alkotásokkal állunk-e szemben (e hármas csoportosítás tőle származik). Az irodalomtudománynak — románul ő alkotta meg ezt a terminust — szerinte csak az első csoportba sorolható művekkel kell foglalkoznia, mivelhogy egyedül azokban őlt testet az „alkotás misztikuma“ (azaz: a forma — a tartalom — az összhang).

A műalkotásnak ilyen esztétikai egyékségtől történő vizsgálata kétségtelenül lehetővé teszi az alkotás művészi sajátosságainak eredményes elemzését. A kutatásnak a műelemzés felé irányítása tehát a román esztéta kétségtelen ér-

deme. A különböző szempontok zúrvarára idején ez az „esztétikai reakció” nemcsak érthető, de hasznos is volt. Dragomirescu azonban ott tévedett, amikor bonyolult rendszerének spekulatív útjain kívánta ezt az esztétikai egységet meghatározni. A tanulmány sokatmondó megállapítása szerint: felfogta és átérzte a műalkotás melódiáját, de képtelen volt azt visszaénekelni. Az érdeklődés tehát — születésének 100. évfordulójától függetlenül is — jogos, s esztétikai örökségének kritikai hasznosításával a román esztétika-irodalom minden bizonnyal közelebb jut a műalkotás helytálló, sokoldalú elemzéséhez.

Haeckel román és szász tanítványai

(*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1968. 1.)

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Nagyszebenben megjelenő német nyelvű folyóirata Valeriu L. Bologa, a jeles román orvostörténész tollából két érdekes — eredetileg 1964-ben Jénában elhangzott — előadást közöl Ernst Haeckel két neves román és két neves erdélyi szász tanítványáról. A nagy német biológus mind a darwinista fejlődésmélelet fejlesztésével, mind monista természettudományi materializmusával e tanítványai révén kapcsolódott be a hazai művelődéstörténetbe.

A darwinizmus négy úttörőjének pályája ível fel előttünk. Nicolae Leon, az ismert iasi-i parazitológus, emlékirataiban mindig hálásan és büszkén idézte mindazokat az élményeket, melyekre Haeckel jénai intézetében tett szert, s számos vitáirátát, melyekben a babonás előítéletek cáfolására a korszerű fejlődéstan igazáért állott ki, a nagy német professzor Darwint kiegészítő antropogéniájára építette fel. Haeckel-tanítvány volt Leon féltestvére, Grigore Antipa biológus is, a bukaresti — ma róla elnevezett — természettudományi múzeum megújítója. Mint Bologa professzor kifejti, Antipát Haeckel irányította a hidrobiológia felé, s nem is eredménytelenül, hiszen a jeles román biológus nyitotta meg alkotó tudományos munkájával a Duna-delta és a Fekete-tenger természeti kincseinek korszerű gazdasági kiaknázását. A Jénában szerzett egységes biológiai alapismeretek alapján Antipa az egyes állatok és állatfajták kölcsönviszonyait, együttélését, környezethatását tanulmányozta, s így nemcsak a hidrobiológiának, hanem az ökológiának is a hazai megalapítója lett. Mind-

két tudós szoros személyi kapcsolatot tartott fenn mesterével, s a legszebb román Haeckel-émlékezést Antipa írta 1914-ben.

Kevéssé ismert Julius Römer brassói neves darwinista fellépése és harca a szász szellemi életben. Szintén Haeckel-tanítvány, de a felekezeti oktatás korlátaiba ütközve nem juthatott tovább a fejlődésmélelet újságírói népszerűsítésénél. Mindenesetre ő az első az erdélyi szász értelmiségiek között, aki 1880-tól kezdve az anyag és szellem idealista kettészakításával szembeszállt, s a materialista szemlélet s a modern biogenetika hirdetője volt. Nagyobb pályát futott be a nagyszebeni Carl Friedrich Jickeli, aki már mint boltosinas szabadejéjét természetkutatásra fordította, és eredeti felfedezéssel jegyezte el magát a tudománynak. Tizenkilenc éves korában közel-keleti útra indul, és a Földközi-tenger és a Vörös-tenger molluszkafaunájának különbségét tanulmányozza. Németországi közléseit követik tanulmányai; 1883-ban Haeckel Jénában hívja maga mellé asszisztensnek. Pályáját idehaza is folytatja, s *Pathogenesis* című életműve 1924-ben, közvetlenül halála előtt, világhírt szerez számára.

Bologa professzor Jickeli jelentőségének megítélésére kolozsvári kartársát, Victor Preda biológus-professzort idézi, aki a nagy erdélyi szász tudósról a következőket vallja: „Feltétlenül pozitívan kell értékelnünk Jickeli ama felfogását, hogy a variációk a környezet megváltozásának hatására lépnek fel, s mechanizmusuk anyagcsere-zavarokra épül. Ugyanígy elfogadható a mozgás és szubsztancia-fejlődés elvének hangsúlyozása, végül az a jelentőség, melyet Jickeli a fejlődésfolyamatban a környező világnak ad, miközben a kiválasztódásnak másodrendű szerepet tulajdonít.” Maga a cikkíró Carl F. Jickeli legnagyobb érdemeinek a darwini-haeckeli fejlődésmélelet eredeti továbbfejlesztését tekinti, azt a tudománytörténeti eredményt, hogy a biokémiát, fiziológiát és endokrinológiát is biológiai érveléseinek szolgálatába állította.

A fegyverhasználat és az ellenőrzés kérdése

(*Newsweek*, LXXI. 26.)

A lap szerkesztősége az amerikai erőszak egyik leggyakoribb okával, a polgárok szabad fegyverviselési jogával foglalkozik. Az utóbbi évek nagy gyil-

kosságai az amerikai népet meggyőzték arról, hogy a fegyverviselés korlátozása és szigorú ellenőrzése ma már a társadalom elengedhetetlen követelménye, és a káros örökség felszámolása többé nem halasztható.

A világ nagy államai közül csak az Egyesült Államok engedi meg polgárainak a csaknem korlátlan fegyverhasználatot. Ezért a „kiváltságért“ szörnyű drága árat fizet. Négy amerikai elnök és számos vezető személyiség lett áldozata a gyilkosok golyóinak. Amint Johnson elnök közölte, az Egyesült Államokban évenként átlag 6 500 golyó általi gyilkosság történik, így végzi életét 10 000 öngyilkos, baleset következtében meghal 2 600 személy, komoly fegyveres támadás ér 44 000 embert, fegyvert használnak 50 000 rablásnál, és nem végeztes találat ér 100 000 személyt. A századforduló óta 750 000 ember pusztult el a magánfegyverek golyójától, egyharmada annak a veszteségnek, melyet Amerika fennállása óta háborúiban szenvedett.

A legszomorúbb mindebben az, hogy e háttorzongató örökséget még nagyon sokan természetesen tartják. Amerika az az ország, ahol a gyermek négyéves korában játékpuskát kap, 12 éves korában szélpuskát, de azután nemsokára, „önérzetének növelésére“ igazi fegyvert. „A szombat esti különlegesség“ országa ez, ahol a vendéglőkben, kocsmákban, táncteremekben, bárókban mindenki fegyverrel kérkedik. Az az ország, ahol az útjelzőket gyakran a „lövészek“ golyói lyuggatják ki, akik a robogó autókból végzik gyakorlatukat. Annak ellenére, hogy a világ legfejlettebb ipari állama, mégis az a barbár ország maradt, ahol a vitákat gyakran a halálhozó puskagolyó dönti el. „Két barát összeszólalkozik valamin — mondja a detroiti rendőrfőnök —, az egyik kirántja a fegyverét, és lelövi a másikat, nyilván azért, mert a másikinál nem volt kéznél a revolvere“.

Az utóbbi időben sokkal több fegyvert vásárolnak, mint korábban bármikor. Ennek főoka tagadhatatlan a több mint száz városban időről időre kirobanó faji feszültség. „Fehérek és feketék túl hamar cselekszenek, mintha csak hólabdázásról lenne szó“ — mondja az egyik rendőrpáncsnok. Detroit külvárosában, Dearbonban a háziasszonyok fegyvergyakorlatra iratkoznak be. Egy chicagói néger nyilatkozata szerint a fegyver társadalmi rang — ezért nevezzük egyenlősítőnek (equalizer). Ma mindenki kezd egyenlő lenni — mert min-

denkinek van fegyvere. Sacramentóban a harcias Fekete Párduc Párt minden tagja állig felfegyverezve támadta meg a helyi kormány épületét, a fegyverellenőrzési javaslat elleni tiltakozásként.

A magánfegyverek adásvétele csupán Washingtonban háromszorosára emelkedett. Johnson elnök az évi fegyvervásárlás növekedését kétmillió darabra becsülte. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy e szám sokkal nagyobb, és eléri az évi négy milliót. Annyi bizonyos, hogy a fegyverárúsítás a „big business“ rangjára emelkedett. A múlt évben a nem katonai fegyverek adásvételének összege 350 millió dollárra rúgott.

A tények azt mutatják, hogy a faji harc időnkénti fellobbanása, a közéleti személyiségek meggyilkolása mindig „a házi fegyverkezési verseny“ meggyorsulásával jár. Martin Luther King meggyilkolása idején Los Angelesben a fegyvervásárlás egyszerre megháromszorozódott. Ez az ütem Robert Kennedy halálakor még élénkebbé vált. De éppen Kennedy halála vetette fel élesen a fegyverszabályozás halaszthatatlan szükségét, és a komoly gondolkodású amerikaiakat nem elégítik ki a látszat-intézkedések, s többé nem hajlandók a fegyverellenőrzésben a polgári jogok megcsonkítását látni.

Lex minimi

(Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 3.)

Kohn Hillel alaposan dokumentált tanulmányában rámutat, hogy a *leggyengébb láncszem* törvényszerűségét első ízben Justus von Liebig (1803—1873) német kémikus, az agrokémia megalapítója fogalmazta meg a minimum-törvényben (lex minimi) egy mezőgazdasági-fiziológiai kérdéssel kapcsolatban. A törvény ennek nyomán mint természeti törvény hatolt be a köztudatba. Kevésbé figyeltek fel azonban társadalmi érvényesülésre. Idevágóan a szerző megállapítja: a minimum törvénye általános, a természetre és a társadalomra, az emberre egyaránt érvényes dialektikus mozgástörvény. A „leggyengébb láncszem“ egy struktúrának az a része, alkotóeleme, amely az egészben betöltött szerepére alkalmatlaná válva az egész funkcionálását lehetlenné teszi, s így-voltaképpen az egésznek tagadásává válik. A leggyengébb láncszem ellentétéként található meg a struktúrának a *döntő láncszeme*, amely a leggyengébbnek a tagadása. A leggyengébb láncszem és a döntő láncszem

egysége tehát tulajdonképpen a tagadás tagadása dialektikus törvényének egy konkrét formája.

A tanulmányíró gondolatébresztő módon fejtegeti, hogy az emberi társadalom a természeti világ része, s ebből következik, hogy a természet-törvények jelentékeny része érvényesül a társadalom életében is — természetesen nem mind s nem változatlanul —; ennek tagadása idealizmus, a mechanikus átvitel, az azonosítás viszont vulgármaterializmus lenne. A társadalomnak emellett megvan a maga sajátos törvényei is. A lex minimi társadalmi érvényét különösen két szempontból kell hangsúlyozni: egyrészt elvi, metodológiai szempontból, különös tekintettel a negativitásban mint tagadásban rejlő pozitív tartalomra; másrészt gyakorlati szempontból, mint a társadalmi történések tudományos előrelátásának, illetve mint a társadalmi, a történelmi hajtóerők feltárásának eszközt, iránytűjét.

A lex minimi tartalmazza a mozgás és a dialektikus tagadás momentumát. Az állandó mozgásban, fejlődésben levő társadalomban döntő szerepet játszik a dolgokban magukban benne rejlő negativitás a tagadás — a minimum, a legyengébb láncszem. Ez a negativitás lehet valamilyen hiány, lehet egy rész funkciójának megváltozása, ami a többi részeket — amelyekkel a rész, illetve funkciója eddig összhangban volt — tagadja, hatásukat csökkenti vagy megsemmisíti. Ez a negativitás indítja el a belső ellentétek ama harcát, amelynek dialektikáján keresztül a társadalmi fejlődés is végbemegy. Természetesen a dialektikus tagadás sohasem pusztá negatívum, hanem pozitív tartalmú, mozgósító jellegű.

A minimum törvényének társadalmi — politikai vagy gazdasági — kérdésekben való gyakorlati felhasználása különösen a tudományos előrelátás szempontjából fontos. A jövőbelátás lehetősége és megvalósíthatósága függvénye a tudománynak, a „meglátott jövő“ ugyanakkor a tudomány fejlődésének és felhasználhatóságának egyik döntő próbája. Ez a természet- és a társadalomtudományokra egyaránt áll, s kiváltképp nagy jelentősége van a szocialista társadalomban, melynek gazdasági tervszerűsített, és amelynek felépítményi intézményeit is a tudatosság és az elhatározás jellemzi. Kiváltképp fontos, hogy a társadalmat mint egészet, mint egységet szemléljük, és a részjelenségeket az egészben elfoglalt helyük szerint értékeljük. Például a

szocialista tervgazdaságban hiába működik valamennyi többi rész kifogástalanul, ha valamely nemzetgazdasági ágban „minimum“ áll elő. Ugyanakkor a „szűk keresztmetszet“, a „legyengébb láncszem“, illetve az adott terület fejlődése mint a tagadás tagadása az egész vonatkozásában is előremozdító. A minimumok gyakran más minimumok feloldásával segítenek a saját megoldásukhoz.

Tanulmánya befejező részében Kohn Hillel utal arra, hogy a marxizmus klaszszikusai ismételtelen leszögezték: a folyton újjászülető belső ellentmondások — amelyek a fejlődés mozgató erői — éppen a dolgokban benne rejlő negativitás következtében keletkeznek, s a tagadás az, amely elindítja és folytonos mozgásban tartja az ellentmondásokat. A minimum-törvény tükrözi a dolgok szükség-szerű strukturáltságát, azt az általános dialektikus törvényszerűséget, hogy minden egész részei — bár ellentmondásban vannak egymással — egyben egységet is alkotnak. Rávilágít továbbá a viszony dialektikájára, arra, hogy minél összetettebb egy jelenség, annál több benne az összefüggés, a „viszony“, annál fontosabb tehát a részek egymással és az egészszel való kölcsönhatása. Tartalmazza a mennyiségi változások minőségi ugrást előidéző hatására vonatkozó törvényt is; megvilágítja a hegeli csomópontok, az ugráspontok, az úgynevezett *kritikus pontok* jelentőségét.

Jancsó Miklós harmadik „stációja“

(*Filmkultúra*, 1968. 2.)

A világszerte feltűnést keltett és elismert három Jancsó-film (Szegegylegények, Csillagosok, katonák, Csend és kiáltás) elemzi Fehér Ferenc a tekintélyes budapesti szaklapban, elsősorban a rendező történelmi víziója szempontjából. Jancsó Miklós — a cikkíró szerint — filmjeiben európai szintézist valósít meg: egy konkrét talaját soha el nem hagyó, mégis szimbolikusan az összemberire kerdő és felelő ciklusban, egybeötözve a népiek balszárnyának ma is eleven hagyatékát és a korszerű szabadságfilozófiát. A történelmi dimenzió igaz és konkrét volta a művészi megközelítés belső szükségessége, mert aki hisz az ember szabadságtörékvéseinek realitásában — és Jancsó hisz benne —, annak a valóságos létben kell keresnie a szabadság lehetőségét.

gek forrását; márpedig a valóságos lét mindig történelmi.

A Jancsó-féle történetiség fontos specifikumai: a teljes történelmi igazság tiszteltben tartása, sőt felfokozása, és ennek a múltbelinek a maihoz való közelftése, ugyanakkor leszűrése mindannak, ami az egész emberiségre jellemző. További sajátossága, hogy a megírott és közismert történelem hiányzik filmjeiből, a történelem csak mítosz alakjában képezi a film-történetek hátterét. A mítoszt mint folklórrá vált történelmet használja, mint olyan „mesét”, amelyet mindenki ismer, s ez megtakarítja az alkotónak a szöszaporítást. E történelmiség érdeméül tudják be Jancsó méltatói az újfajta népábrázolást. Régebben a legnagyobb, legdemokratikusabb művészet is öntudatlanul a Fourier—Csernisevskij-féle felfogás alapján dolgozott, vagyis nem tagadta, hogy a műveletlenség, a népi élet faragatlan keménysége létezik, csak éppen hitt abban, hogy elég erről a világról „letakarítani” a kizsákmányolást, hogy előbukkanjon annak megváltozó értékrendje. Marx gondolata, miszerint az elidegenedés közös sorsa elnyomónak és elnyomottnak, csupán eltérő módon nyilvánul meg, a maga korában nem talált igazi, művészi ábrázolásra. E marxi felismerés mai ábrázolói közé tartozik Jancsó Miklós.

A továbbiakban Jancsó „primitív művészetéről” beszél a cikkíró, mely újfajta nézői viszonyt követel: nem a spontán elmerülést, hanem a szüntelen elemzés magatartását úgy, mint sokkal magasabb színvonalon József Attila a lírában, Bartók a zenében. „De — írja továbbá — a mozi szociológiai határait túllépnie mégsem szabad. Vagyis nem kerülheti meg azt a tényt, hogy átlagban egy ember egy filmet egyszer néz meg, és ilyenkor mindent meg akar érteni...”

A Jancsó-filmek sikerének titka: „a megőrzött hit az emberi tartalmak elpusztíthatatlanságában” — zárja cikkét Fehér Ferenc.

Lázadás az angol nyelv ellen.

(Saturday Review, LI. 14.)

Mario Pei érdekes tanulmányt közöl a nagy nyelvek nemzetközi helyzetéről. Azzal a megállapítással kezdi, hogy történelmileg a nyelvek rendszerint az azokat beszélő néppel együtt keletkeznek és múlnak el, noha amint a sumér

vagy a latin példa bizonyítja, vannak nyelvek, amelyek gyakran túlélnek magukat a népeket.

A modern európai nyelvek közül a francia nemzetközi tekintélye a legregebb, a keresztes háborúkkal kezdődött, és hullámheggyekkel és völgyekkel a mai napig tart. Az angol a XVII. század hódításaival párhuzamosan kezdte meg nemzetközi pályafutását, és különösen a második világháború alatt vívott ki magának egyedülálló helyet. Az Egyesült Államokban (mi hozzátesszük, Angliában is) éppen emiatt bizonyos fokú nyelvi izoláció alakult ki. A kényelmeség mellett ezt a magatartást az a tudat váltotta ki, hogy úgymint mindenki tanul angolul. Az izoláció jelenlétét tagadhatatlanul tükrözi az egyetemi hallgatók hiányos idegen nyelv tanulása. A háború alatt és az első szputnyikok idején az idegen nyelvek iránti érdeklődés hirtelen megnőtt, majd ismét az átlagos 35 százalékra esett vissza. Felmerül hát a kérdés, vajon valóban helytálló az a gyakran hangoztatott megállapítás, hogy mindenki tanul angolul.

A nyelvek iránti érdeklődésnek megvannak a maga emelkedő és süllyedő görbéi. Az első és a második világháború után a német, olasz és a francia nyelv iránt az érdeklődés nemzetközi viszonylatban megcsappant. Ennek oka az illető államok tekintélyének, politikai, gazdasági, katonai és kulturális presztizsének csökkenése. A második világháború után az angol nyelvterület brit szegmentuma lényegesen összehúzóult, az amerikai szegmentum befolyása pedig csökkent. Annak ellenére, hogy az angol már általánosan elfogadott nemzetközi nyelv lett, beszéljük mind az öt földrészen, még a moszkvai repülőtér feliratai is orosz és angol nyelvek, s a nemzetközi értekezletek, sajtószervek nyelve ma már főként az angol, mégis bizonyos jelek arra utalnak, hogy megindult az angol nyelv elleni nemzetközi lázadás, és az „egyetlen világnyelv” minősítésért folytatott küzdelemben erős versenytársakra talált.

Az angol nyelv befolyását „a diplomácia és kultúra nyelvét”, a franciát beszélők milliói mindig bizonyos irigységgel szemlélték. A titkos féltékenységet azután legutóbb az ENSZ-ben tört felzárkózás, amikor a francia kormány és még 36, főként volt francia gyarmat közbenjárására azt a határozatot hozták, hogy az ENSZ azon alkalmazottai, akik mindennapi munkájukban az angol

nyelv mellett a franciát is használják, jelentős pénzbeli illetményt élvezzenek. Ugyanakkor a dél-amerikai államok a spanyol nyelv használatáért szálltak síkra. A franciák tiltakozó szavukat akkor is felemelték, amikor az egyik jelentés „az angol nyelv kitűnő befolyásáról” beszélt. Az UNESCO munkáját már csaknem kizárólagosan francia nyelven végzi, és a francia külügyminisztérium költségvetésének mintegy felét a külföldön franciát tanító 32 000 nyelvtanóra és a francia könyvek kivitelére fordítja. De Gaulle quebeci beszéde óta a kanadai kormány 5000 angol anyanyelvű alkalmazott francia nyelvi oktatására ötmillió dollárt költ, és a legújabb határozatok értelmében az ilyen tisztviselők számát 12.000-re emeli. A kanadai franciák most már a két-nyelvűséget követelik, és ennek megfelelően szövegezték át a himnuszát:

O Canada! Our home — *nôtre pays*
La feuille d'érable: one flag from sea to sea...

Az angol nyelv nemzetközi befolyását csökkenteti az orosz és a kínai nyelv térhódítása, sőt a szuezi háború óta az arabok is az arab nyelv nemzetközi jogával állnak elő. Az angol kezd kiszorulni Indiából, a múlt évben a delhi egyetem diákjai általános tüntetésben törtek ki ellene. De változik a helyzet Afrikában is. Noha az egykori gyarmatok a nyelvi bábel miatt még megtartják az angol hivatalos jellegét, de az ország-, város- és folyónevek megváltoztatása e lázadás előjeleinek tekinthető. Az etiópiai és a kenyai egyetemek máris javaslatot tettek egy helyi nyelv elfogadására, és a kelet-afrikai országokban általánosan ismert *szuahéli* nyelvben állapodtak meg. Egészen új, az általános hangulatot tükröző jelenség tűnt fel Olaszországban. Az olasz államvasutak a hivatalos menetrendet angol, francia és német nyelv mellett most már eszperantóul is közlik. Ebben sokaknak az óhaja jut kifejezésre, miszerint szükség van egy kötetlen, nemzetek fölött álló nyelvre, amely megszünteti az egyes népek kiváltságos helyzetét.

Legyőzhető-e az öröklött betegségek?

(*Lityeratura* gazeta, 41 561.)

A társadalmi és tudományos haladás eredményeként mind több olyan betegség válik kiküszöbölhetővé, amit a külső környezet vált ki. Ezért az orvostudo-

mány figyelme egyre inkább az öröklött betegségek felé fordul. A mutáns gének közvetítette megbetegedések típusainak száma ezerre tehető. Külsőleg egészséges, de recesszív, lappangó mutáns génnel rendelkező szülők gyermeke is hajlamos lehet egyes betegségekre. Az emberi gén ma még a természet egyik legbonyolultabb talánya, és egyelőre kevés az ismeretünk róla, ezért korai lenne frontális támadást indítani ellene. De sok esetben az előrelátás segítségével számos megbetegedést már most meg lehet akadályozni. Ha az orvos ismeri egy család genetikai jellemzőit, könnyebben tájékozódhat és megelőzheti a nemkívánatos öröklött tulajdonságok megnyilvánulásait, így gyógyíthat magának a betegségnek a létrejötté előtt.

Hogy meddig terjednek a genetikus jogai és mik a kötelességei, ez bonyolult kérdés. Nem vállalhatja a felelősséget és nem szólhat bele abba, ki hogyan választja meg élettársát, és hogy mutáns génnel rendelkező szülőknek legyen-e gyermekük. De tanácsainak nagy lehet a biológiai és szociális jelentősége. Mindenki különbözőképpen fogékony a környezet hatására, ezért a genetikus a tisztán orvosi útmutatáson túlmenően is segítséget nyújthat a szakma, a lakhely megválasztásában, sugallhatja a szülőknek, hogy gyermekük számára milyen adaptációs feltételeket biztosítsanak.

A Szovjetunióban — írja A. Prokofjeva-Belgovszkaja, V. Gindlisz és K. Grinberg —, megtették az első gyakorlati lépéseket a lakosság genetikai megsegítésére: az utóbbi öt évben több laboratórium és konzultációs központ létesült. Azonban ez még csak a szerény kezdet. Szükség van a genetikai vizsgálatok fokozatos bevezetésére az orvosi ellátás különböző területein, a genetika mint tudomány és az alkalmazott genetika kétoldalú kapcsolatának kifejlesztésére, és főleg a lakosság tömeges konzultálására, központosított intézményekben történő profilaxisra. Példamutató ebből a szempontból a dán orvosok tevékenysége: elvégezték az egész ország lakosságának genetikai felmérését, amihez még az ősök betegségeiről, halálának okairól szóló egyházi feljegyzéseket is felhasználták, és így megrajzolhatták az örökletesség típusainak teljes képét mind az egyes családok és nemzetségek, mind pedig Dánia egésze szempontjából. Minden országnak megvannak a maga bioszociológiai sajátosságai, tanulmányozásuk a sürgős feladatok közé tartozik.

A számítógépek jövője

(*Le Monde*, 7316.)

A cím gyűjtőnév akar lenni. Hasonlót más fejlécek alatt a nyugati sajtó sokat foglalkozik az utóbbi időben egy — úgy tűnik — időszerű problémával: vajon valóban rentábilisak-e az ultramodern és hiper-gyors számítógépek az ipar és a termelés más ágazatainak vezetésében és tervszerűsítésében? A kérdésfeltevés első pillanatra meghökkentőnek tűnik, hiszen hosszú ideje megszoktuk már, hogy az elektronikus számítógépekről s azok jövőbeli szerepéről csak szuperlatívuszokban beszéljünk. Am, az idézett cikk közli egy az IMB (International Business Machines) által rendelt ún. Mac Kinsey-jelentés kivonatát erről a kérdéstről, mely egyáltalán nem osztja az eddig hangoztatott optimizmust.

A jelentés mindenekelőtt megállapítja, „hogy a 6 évvel ezelőtti helyzethez képest — amikor a gépeket felhasználók többsége jóformán még félt a számítógéptől, és pontosan nem is tudta, hogy tulajdonképpen milyen célokra használhatná azokat — a helyzet gyökeresen megváltozott. A vázolt jelenség eltűnt, helyette egy új jelenség lépett fel: az informatika alkalmazási tere rendkívül kiterjedt, de rentabilitása csökkenő tendenciát mutat“. A jelentés utal arra, hogy „mindenütt új, egyre tökéletesebb, egyre drágább, egyre gyorsabb gépek jelennek meg, kiszolgáló személyzetük egyre magasabb képesítésű, alkalmazásuk egyre komplexebb és rafináltabb területekre terjed ki. Amit azonban ugyanakkor megállapítunk, az, hogy e terjedéssel szinkronban következik be rentabilitásuk és az általuk elért eredmények jelentőségének csökkenése.“ Ez nem más, mint egy közismert közgazdasági folyamat vetülete, hogy ti. a teljesítmény a méretek növekedésével egyetemben csökken, azaz a különbséggel, hogy a számítógépek esetében a kihasználás valódi potenciáljától még messze vagyunk.

A kérdésnek van még egy másik vetülete is — ti. a felhasználások korlátai. Vajon meddig lehet egy ilyen géppel elmenni? Például a nyelvészet vagy zene területén. A véleményem erről még megoszlanak, vannak, akik a végtelen lehetőségekre esküsznek, s vannak megint mások, akik már látni vélik a gépek korlátait. Az említett jelentés mindenesetre megállapítja, hogy az Egyesült Államokban megvizsgált több tíz vállalat és intézmény esetében a probléma a követ-

kezőképpen tevődik fel: „legfontosabb volna az elektronika és informatika szakembereire bízni az elektronikus számítógépek jövőben való felhasználási területeinek eldöntését: az üzemek és intézmények vezetőire csupán a keretterv kidolgozása és ellenőrzése maradna.“ Egy gép vagy egy terv technikai virtuozitása önmagában még nem garantálja annak hasznosságát, de sajnos, a helyzet legtöbb helyen az — és itt a jelentés az Egyesült Államokra vonatkoztat —, hogy „egyetlen vezető sem hajlandó lemondani szerepéről, és helyét a dolgok lényegének irányításában a valódi szakembereknek átadni.“ Pedig ez a vázolt paradoxális helyzet megoldásának egyetlen útja...

Történelmi kertművészet

(*Műemlékvédelem*, 1968. 2.)

Örsi Károly *A magyar történelmi kertekről* című írásában arra figyelmeztet, hogy az építőművészetrel együtt kifejlesztett kertművészet történelmi alkotásai éppen úgy szakszerű védelemre szorulnak, mint a műemlék-számba vett régi szép épületek. Nem a szokásos és kívánatos természetvédelemről van szó, természetű ritkaságok, ősi tájegységek, kipuštulásban lévő növény- és állatfajták megőrzéséről, hanem az esztétikai célból alkotott növénygyűtessék mint telepítésformák, kertalakítások értékeinek megmentéséről.

Ismeretes, hogy régi kastélyokat, várakat a múltban művészi kertkompozíciók vettek körül, de míg a múltból örökölt történelmi stílusú épületeket ma már mindenütt restaurálják, és gondosan őrzik, addig az övező kertek tájszervező csodái kevesebb megértésre találhatnak, és sokszor a pusztulásnak, értetlen rombolásnak vannak kitéve. „Ma, amikor az ember mindennapi munkája miatt a természettől eltávolodni kényszerül — írja Örsi Károly —, világszerte fokozott jelentősége van az üdülést, pihenést biztosító tájnak, kertnek. Védelmükről ezért is gondoskodni kell. S ha vannak... a nagyvárosok közelében megfelelő történelmi kertek, amelyek könnyen, rövid idő alatt megközelíthetők, s a pihenni szándékozók igényeit — nem is drágán — biztosítják, akkor ezekkel foglalkozni szükséges. Elsősorban a kastélyokhoz tartozó kertek védelmét kell biztosítani. A kastélyokra vonatkozó rendeletek, határozatok hatá-

lyát a kertekre is ki kell terjeszteni."

A cikkíró szerint arra kell törekedni, hogy a kastélyok mai tulajdonosai beartásák a Műemléki Felügyelőség ama rendelkezését, mely szerint *műemléki környezetként* kezelendő a műemlék zavartalan érvényesülését előmozdító „tájképi környezet is. Negatív példaként szerepel a cikkben a magyarországi Fehérvárcsurgó kastélyparkjának sorsa: itt labdarúgópályát hasítottak ki teljesen feleslegesen a műemlék-kastély homlokzata előtt, úgy, hogy ma csövek, betonoszlopok, drótfonatok összevisszasága fedi el a kellemes látképet. Ezzel szemben a híres fertői barokk kertben, a „magyar Verszáliá“-ban sikerült idejében megakadályozni a kertkompozíció szerves részét alkotó hársfasor oktalan kivágását, s a műemléki felügyelet közbe lépésének köszönhető az is, hogy nem a diszudvaron létesítették a községi strandot. A cikk végül hivatkozik a német és csehszlovák műemléki kertvédelem nemzetközi híró eredményeire.

A művészet mint szemiotikai adottság

(*Neues Forum*, 1968. 3—4.)

Minden tudattartalom — írja Jan Mukařovský, a prágai Károly-egyetem esztétika professzora —, amely az egyéni tudat határait átlépi, közölhetősége révén a jelentéstani értelemben vett *jel* tulajdonságait ölti magára. A jelekkel foglalkozó tudomány (melyet Saussure „szemiotológia“-nak, Bühler „szemasziológia“-nak nevezett) eredményeit ezért kell feltétlenül alkalmazniuk a társadalomtudományoknak is, amelyek mind jeltermészetű adottságokkal dolgoznak.

A műalkotás mindenekelőtt az érzéki világhoz tartozik, ezért lehet mindenki számára megközelíthető. A mű „tárgyiasága“ azonban csak külső jel (Saussure megnevezése szerint „jelölő“), amelynek a közönség tudatában meghatározott jelentés felel meg. A műalkotás hatásában természetesen egyéni lélektani tényezők is szerepet játszanak; ezeket nevezi Fechner „asszociatív tényezők“-nek. E szubjektív elemek csak annyiban tár-

gyiasodhatnak s válhatnak közérvényűvé, amennyiben a mű közös tudathoz tartozó központi magvához kapcsolódnak mind minőségi, mind mennyiségi tekintetben. Kétségtelen például, hogy más minőségű egyéni hangulatokat vált ki ugyanabból a műélvezőből egy impresszionista s más egy kubista festmény, amint nagyobb mennyiségű szubjektív képzet támad bennünk egy szürrealista vers, és kevesebb valamely klasszikus mű olvastakor.

A jel tehát érzéki valóság, mely egy másik általa felidézendő valóságra utal. A műalkotás mint önálló (autonóm) jel valamilyen társadalmi jelenség-komplexumra utal (bölcsélet, politika, vallás, gazdaság). Ez az utalás természetesen nem szükségképpen közvetlen, hanem lehet közvetett, metaforikus is. A tárgyias műalkotásnak e közös tudatban gyökeröző tartalma alkotja a mű igazi struktúráját, s biztosítja társadalmi funkcióját.

A műalkotás mint jel ugyanakkor közlő (kommunikatív) funkcióval is rendelkezik, mely funkció elsősorban a tematikus művészetekben (irodalom, festészet, szobrászat) nyilvánvaló. Ezekben a téma a *jel közlendő jelentése*. Így felfogva, a műalkotás minden eleme, a leginkább formai jellegűek is közlő értékűek; egy festmény színei és vonalai mindig jelentenek „valamit“, még Kandinsky „abszolút“ festészetében is. A műalkotás önálló és közlő jel-funkciója között dialektikus ellentmondás-viszony van, ennek alakulása a tematikus művészetek fejlődéstörténetében jól nyomon követhető.

E közlő funkció a műalkotások esetében sajátos vizsgálatot igényel. A műalkotás ugyanis — minden más kommunikatív jeltől eltérően — nem létezés-értékű viszonyt fejez ki jel és jelentés között, a téma ugyanis, még ha a valóságból merítettett is, sohasem valóságértékű, sohasem másolata a valóságnak. A témának s rajta keresztül a jelnek a valósághoz való viszonya tehát minden műalkotás struktúrájában fontos szerepet játszik; ennek a viszonynak a szemiotikai vizsgálata nélkül a művészettudományok szükségképpen a műalkotás formális elemzésére korlátozódnak.